

Tomasz Jan Płonkowski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0002-2239-1984

Teoria zrównania mediów a ekologia mediów – wstępna analiza punktów stycznych, różnic i możliwych zbieżności metateoretycznych

The Media Equation and Media Ecology: a Preliminary Analysis of Points of Convergence, Divergence, and Possible Metatheoretical Alignments

Abstract

This article compares two concepts within the field of communication studies: media ecology and the media equation theory. Its aim is to identify selected similarities and differences between the two approaches and to outline possible directions for theoretical dialogue. Media ecology represents a macro-analytical perspective that focuses on the historical and cultural impact of communication technologies on the development of civilization. It is grounded primarily in qualitative and historical analyses, which means that its claims are seldom subjected to empirical verification. The media equation theory, rooted in psychology, adopts a micro-level perspective and posits that people unconsciously respond to media in ways similar to their responses to real people and places; this concept has been extensively developed through experimental research. The author argues that, despite their differences, certain points of convergence can be identified between the two approaches. In particular, the analytical tools of the media equation theory may potentially prove useful in testing selected assumptions of media ecology, especially in areas where the latter lacks empirical grounding. Combining macro- and micro-analytical perspectives may contribute to renewing selected claims of media ecology and broadening the scope of research on the impact of technology on human life. Although both theories have been subject to criticism, they emphasize the significant influence of media on human behaviour and perception and may complement one another, offering a more comprehensive account of communication processes.

Keywords

media ecology, media equation theory, Marshall McLuhan, Byron Reeves and Clifford Nass, communication theory, media influence, experimental research, historical research, the medium is the message, anthropotropic evolution of media, theoretical meta-analysis, communication technology, macro-analysis, micro-analysis, theory revitalization

Abstrakt

Artykuł zestawia dwie koncepcje funkcjonujące w obszarze badań nad komunikowaniem: ekologię mediów oraz teorię zrównania mediów. Celem analizy jest wskazanie wybranych podobieństw i różnic między nimi oraz zarysowanie możliwych kierunków dialogu teoretycznego. Ekologia mediów stanowi podejście makroanalityczne, koncentrujące się na historycznym i kulturowym wpływie technologii komunikacyjnych na rozwój cywilizacji; opiera się głównie na analizach jakościowych i historycznych, co sprawia, że jej twierdzenia rzadko podlegają empirycznej weryfikacji. Teoria zrównania mediów, wywodząca się z psychologii, przyjmuje perspektywę mikrospołeczną i zakłada, że ludzie nieświadomie reagują na media w sposób zbliżony do reagowania na realnych ludzi i miejsca; koncepcja ta została szeroko rozwinięta na gruncie badań eksperymentalnych. Autor wskazuje, że mimo odmienności obu podejść można dostrzec między nimi pewne punkty styczne. W szczególności narzędzia badawcze teorii zrównania mediów mogą potencjalnie okazać się użyteczne przy testowaniu wybranych założeń ekologii mediów, zwłaszcza tam, gdzie brakuje jej odwołań do badań empirycznych. Takie połączenie podejść makro- i mikroanalitycznych może potencjalnie przyczynić się do odświeżenia wybranych twierdzeń ekologii mediów oraz poszerzyć perspektywę badań nad wpływem technologii na ludzkie życie. Obie teorie – mimo formułowanych wobec nich zastrzeżeń – podkreślają znaczący wpływ mediów na zachowania i percepcję odbiorców i mogą wzajemnie się dopełniać, tworząc bardziej kompleksowy obraz procesów komunikacyjnych.

Słowa kluczowe

ekologia mediów, koncepcja zrównania mediów, Marshall McLuhan, Byron Reeves i Clifford Nass, podejście metateoretyczne, teoria komunikowania, wpływ mediów, badania eksperymentalne, badania historyczne, medium jest przekazem, antropotroficzna ewolucja mediów, technologia komunikacyjna, makroanaliza, mikroanaliza, rewitalizacja teorii

Wprowadzenie

Ekologia mediów i teoria zrównania mediów są teoriami czy konstruktami teoretycznymi¹ funkcjonującymi w obszarze ogólnej teorii komunikowania (*general communication theory*), a także w studiach kulturowych i nad komunikowaniem (*communication & cultural studies*) (por. Littlejohn & Foss, 2009). Już od momentu opublikowania najważniejszych dla nich prac koncepcje te budziły poważny opór środowisk naukowych – i zdarza się, że nadal wzbudzają negatywne emocje (Littlejohn, Foss, 2009). Wiele postulowanych w ich ramach tez sprawia wrażenie niezgodnych z ludzkim doświadczeniem i zdrowym rozsądkiem (Griffin, 2003). Obydwie pozostają jednak do dziś istotnym źródłem inspiracji dla badaczy komunikowania, a z tego względu wymagają systematycznej analizy, także porównawczej.

Wydawać by się mogło, że obie koncepcje łączy niewiele. Ekologia mediów jest podejściem dobrze ugruntowanym i od wielu dekad obecnym w literaturze przedmiotu, wywodzącym się z prac Harolda Innisa oraz Marshalla McLuhana. Reprezentuje ją już kilka pokoleń badaczy, wśród których wymienić można m.in. Harolda Innisa (1950, 1951), Marshalla McLuhana (1962, 1967, 1975, 2001, 2004), Derricka de Kerckhove’a (1996, 2001, 2009) oraz Paula Levinsona (1979, 1999a, 1999b, 2011). Jej podstawowym obszarem zainteresowań jest technologia komunikacyjna oraz jej wpływ na kulturę i cywilizację. Natomiast teoria – w zależności od tłumaczenia – „zrównania mediów” lub „równania mediów” (*media equation*), opracowana przez Byrona Reevesa i Clifforda Nassa, powstała w latach 90. XX wieku i wywodzi się z psychologii oraz badań eksperymentalnych. Jej podstawowe twierdzenie głosi, że ludzie reagują na media komunikacyjne, technologie medialne i obrazy przekazywane za pośrednictwem mediów tak, jak reagują na rzeczywistych ludzi i miejsca (por. Reeves & Nass, 2005). O ile ekologia mediów ma charakter przede wszystkim teoretyczny i najczęściej opiera się na analizach historycznych i kulturowych, o tyle koncepcja zrównania mediów rozwijała się głównie poprzez liczne eksperymenty empiryczne badające zachowania ludzi w kontakcie z mediami.

Mimo wielu różnic autor wskazuje, że obszar badawczy ekologii mediów i teorii zrównania mediów jest zaskakująco zbliżony: obie koncentrują się na zagadnieniu kontaktu człowieka z mediami, choć ujmują je z odmiennych perspektyw. Stąd pojawia się przypuszczenie, iż obie koncepcje mogłyby okazać się względem siebie komplementarne. Spośród nich jedynie teoria zrównania mediów została jednak szerzej potwierdzona empirycznie (Littlejohn & Foss, 2003). Autor niniejszego

¹ Konstrukty teoretyczne to abstrakcyjna koncepcja lub idea, która jest używana do opisu, wyjaśniania i zrozumienia zjawisk w danej dziedzinie nauki. Nie można go bezpośrednio zaobserwować ani zmierzyć, ale jest przydatny do budowania teorii i formułowania hipotez (por. Hajduk, 2004). Definicja taka bardziej adekwatna jest do ekologii mediów, która jako całość nie może być w dużej mierze potwierdzona doświadczalnie.

artykułu stawia zatem pytanie, czy teoria zrównania mediów mogłaby stanowić inspirację i narzędzie krytyczne dla testowania twierdzeń ekologii mediów, która – jako podejście badawcze o charakterze głównie teoretycznym – nie wykształciła własnej tradycji badań empirycznych.

Aby na to pytanie odpowiedzieć, należałoby najpierw przyjrzeć się podobieństwom i różnicom między ekologią mediów a teorią zrównania mediów. To właśnie jest głównym celem niniejszego artykułu. Autor nie rości sobie pretensji do przedstawienia wszystkich podobieństw i różnic między analizowanymi koncepcjami, ponieważ znacznie przekraczałyby to objętość niniejszego tekstu; jednak zakłada, że już wstępna analiza porównawcza utworzy grunt

Aby odpowiedzieć na to pytanie, konieczne jest uprzednie omówienie podobieństw i różnic między obiema koncepcjami. Taki właśnie cel przyświeca niniejszej pracy. Autor nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu – pełne zestawienie wszystkich różnic i podobieństw znacznie przekroczyłoby zakres niniejszego artykułu – przyjmuje jednak, że już wstępna analiza porównawcza może stworzyć grunt dla spotkania obu teorii oraz refleksji nad możliwością ich ewentualnego wzajemnego uzupełniania.

W analizie tej zastosowane zostanie podejście metateoretyczne, polegające na analizie samych teorii, szkół i nurtów badawczych występujących w studiach nad komunikowaniem, w celu ukazania ich podobieństw i cech wspólnych (Wolański, 2025; Frydrychowicz, 2021).

Przegląd literatury polskiej

Jeśli chodzi o ekologię mediów, w niniejszym artykule odwoływać się będę przede wszystkim do omówionej wcześniej literatury anglojęzycznej. Warto jednak wskazać również polskie publikacje odnoszące się do dziedzictwa McLuhana. Należą do nich m.in.: *Spadkobiercy Teuta. Ludzie i media* Jerzego Bobryka (2001); tom pod redakcją Marka Sokołowskiego (2003) pt. *Definiowanie McLuhana. Media a perspektywy rozwoju rzeczywistości wirtualnej*; *Dziedzictwo McLuhana – między nowoczesnością a ponowoczesnością* Krzysztofa Loski (2011); oraz zbiór *Kody McLuhana. Topografia nowych mediów* pod redakcją A. Maj i M. Derdy-Nowakowskiego (2009). Dopełnieniem polskiej refleksji nad szkołą z Toronto są także prace dwóch polskich popularyzatorów: Grzegorza Godlewskiego (2003, 2008) oraz Marcina Trybulca (2015), *Media i poznanie. Pojęciowe dylematy teorii komunikacji społecznej z Toronto*.

Na osobne omówienie zasługuje praca K. Jakubowicza (2011) pt. *Nowa ekologia mediów. Konwergencja a metamorfoza* – pierwsza polska zwała publikacja, w której termin „ekologia mediów” pojawia się w tytule. Jak trafnie zauważa A. Szpunar (2012), podejście Jakubowicza różni się od dominującego w naukach o komunikowaniu: obejmuje procesy, przemiany oraz konkurujące teorie i hipotezy, zazwyczaj niepodejmowane w głównym nurcie ekologii mediów. Książka ta stanowi – aktualne na

moment publikacji – szerokie kompendium wiedzy o przemianach mediów oraz ich teoretycznych interpretacjach, które, zdaniem autora niniejszego artykułu, wykracza poza tradycyjny zakres zainteresowań ekologii mediów.

W przeciwieństwie do ekologii mediów, koncepcja zrównania mediów cieszy się w Polsce znacznie mniejszym zainteresowaniem. Brak jest publikacji zwartych poświęconych wyłącznie tej koncepcji, znaleźć można natomiast kilka artykułów na ten temat, oraz – prawdopodobnie – jeden artykuł oparty na badaniach empirycznych, w którym została ona przywołana. Warto wymienić tu prace M. Drożdża *Media to ludzie* (2006) czy *Etyczna demitologizacja mediów* (2021), B. Siemienieckiego *Odbiór informacji a działanie w Internecie. Człowiek–Media–Edukacja* (2010), a także Z. Łęskiego (2017), *Nowe media w społeczeństwie informacyjnym z perspektywy analizy transakcyjnej. Praca czy współpraca?*

Projekt podjęty przez autora jest pierwszą – poza krótkim ujęciem Griffina – szerszą próbą porównania ekologii mediów i koncepcji zrównania mediów.

Również autor niniejszego artykułu analizował koncepcję ekologii mediów w szeregu publikowanych wcześniej tekstów naukowych, przedstawiając jej rozwój oraz poglądy różnych jej przedstawicieli, a zwłaszcza zagadnienie opisywania w jej ramach wpływu mediów na sposób, w jaki ludzie postrzegają rzeczywistość (Płonkowski, 2007, 2010, 2011).

Jak już wspomniano, w literaturze przedmiotu brakuje prac ukazujących podobieństwa i różnice między ekologią mediów a koncepcją zrównania mediów. Wyjątkiem jest krótki fragment pracy Griffina (2003, s. 578–579), w którym autor ten wypowiada się na temat obu tych koncepcji jednocześnie (będzie on przedmiotem analizy w dalszej części tekstu). Niemniej jednak projekt podjęty przez autora jest pierwszą – poza krótkim ujęciem Griffina – szerszą próbą porównania ekologii mediów i koncepcji zrównania mediów.

Czym jest ekologia mediów?

Ekologia mediów ma niejednoznaczny status teoretyczny, co wynika zarówno z jej historycznego rozwoju, jak i szerokiego zakresu tej koncepcji. Bywa nazywana teorią, podejściem teoretycznym, szkołą, nauką, sposobem badania komunikacji lub ramą teoretyczno-badawczą (Płonkowski, 2011; Nystrom, 1973). W niektórych pracach określa się ją wprost mianem ekologii mediów (Płonkowski, 2011); w innych bywa nazywana dość dwuznacznie mcluhanizmem (Raś, Woźniak & Reptak, 2024).

Słownik Wydawnictwa Sage w ogóle nie wspomina o *media ecology* i odsyła bezpośrednio do hasła *medium theory* (por. Littlejohn, Foss 2009) – termin ten stosował również Marshall McLuhan, uznawany za prekursora tego nurtu (McLuhan, 2005). W literaturze przedmiotu ekologia mediów bywa również łączona z determinizmem medialnym, z którego historycznie się wywodzi, i określana mianem determinizmu medialnego, determinizmu komunikacyjnego (Płonkowski, 2011) czy szkoły z Toronto (*Toronto School of Communication*) (Sitkowska, 2012, Trybulec, 2015).

Ekologia mediów stara się wyjaśnić i opisać wzajemne oddziaływanie mediów i cywilizacji.

Jak już wspomniano, za prekursora ekologii mediów uważa się Marshalla McLuhana (1964). Warto jednak podkreślić, że sam termin *ekologia mediów* został po raz pierwszy formalnie wprowadzony przez Neila Postmana w 1968 roku (Gencarelli, 2006). W ujęciu Postmana ekologia odnosi się do środowiska, w którym używane jest medium – do tego, czym ono jest i jak wpływa na społeczeństwo (Gencarelli, 2006). Można też powiedzieć, że to media są środowiskami, którymi badawczo zajmuje się ekologia mediów. Neil Postman pisał bowiem, że ekologia mediów to „badanie mediów jako środowisk” (Postman, 1970), a także, że „Ekologia mediów to nauka o środowiskach informacyjnych” (Postman, 1979). Ekologia mediów nowołuje w tym kontekście do badania mediów jako środowisk: ich struktury, treści i wpływu na ludzi. Neil Postman podkreślał, także że medium jest technologią, w której rozwija się ludzka kultura: „Ekologia mediów wyjaśnia więc, jak media komunikacyjne wpływają na ludzką percepcję, zrozumienie, emocje i wartości, a także jak nasza interakcja z mediami ułatwia lub utrudnia nasze szanse na przetrwanie” (Postman, 1985). Środowisko jest w końcu złożonym systemem komunikatów, który narzuca ludziom określone sposoby myślenia, odczuwania i zachowania (Postman, 1985).

Ekologia mediów stara się wyjaśnić i opisać wzajemne oddziaływanie mediów i cywilizacji. Przedstawiciele tego nurtu porównywali media do systemu infrastruktury łączącego naturę i kulturę społeczeństwa, przy czym zadaniem ekologii mediów jest badanie „ruchu” oraz zależności zachodzących między tymi sferami (*What is the Media Ecology*, 2023). Podstawowym tematem analizy podejmowanym przez teoretyków i badaczy z tej dziedziny – takich jak m.in. Harold Innis, Marshall McLuhan, Derrick de Kerckhove i Paul Levinson – była, jak już wspomniano we Wstępie, technologia mediów oraz jej wpływ na kulturę i cywilizację.

Technologię medialną można rozumieć jako połączenie narzędzi, urządzeń i platform umożliwiających tworzenie, dystrybucję i odbiór różnych treści medialnych, takich jak tekst, obraz, dźwięk i wideo. Obejmuje ona m.in. komputery, smartfony,

platformy mediów społecznościowych i systemy nadawcze – urządzenia, które stały się integralną częścią współczesnego życia i wpływają na funkcjonowanie interpersonalne i emocjonalne użytkowników (por. Schwartz, 2016).

Dla ekologii mediów ważna jest również myśl McLuhana wyrażona w aforyzmie „medium jest przekazem” (*medium is the message*). Można inferować, że dla tego teoretyka medium jest wręcz tożsame z przekazem – czyli nawet ważniejsze, niż treść komunikatu (por. *The Medium Is the Massage*, 2025). Istotne dla ekologii mediów jest także spostrzeżenie McLuhana, że w każdej epoce media działają jako rozszerzenia ludzkich zmysłów, a technologia komunikacyjna jest główną przyczyną zmian społecznych. McLuhan – zapewne pod wpływem Harolda Innisa (Innis, 1950) – utrzymywał, że media wpływają na rozwój społeczeństw, a poszczególne epoki historyczne można wyróżniać na podstawie dominujących technologii komunikacyjnych.

Czym jest (z)równanie mediów?

Określenie „teoria zrównania mediów” zaproponowała tłumaczka książki Byrona Reevesa i Clifforda Nassa *Media i ludzie*, Hanna Szczerkowska (Reeves & Nass, 2005). Z kolei termin „równanie mediów” pojawił się w polskim przekładzie książki E. Griffina *Podstawy komunikacji społecznej* (Griffin, 2003) autorstwa Olgi i Wojciecha Kubińskich oraz Magdaleny Kacmajor. W polskiej literaturze naukowej funkcjonuje więc kilka wariantów nazwy tej koncepcji, co dodatkowo utrudnia jednoznaczne określenie jej statusu. Podobnie jak w przypadku ekologii mediów, teoretyczny status koncepcji zrównania mediów pozostaje niejednoznaczny: w literaturze bywa ona określana zarówno jako teoria, jak i jako hipoteza, a część opracowań w ogóle nie rozstrzyga tej kwestii (por. Griffin, 2003; Littlejohn & Foss, 2009).

Teoria (z)równania mediów głosi, że ludzie reagują na media, technologie medialne oraz przekazywane przez nie obrazy tak, jak reagują na rzeczywistych ludzi i miejsca (Reeves & Nass, 2005). Em Griffin łączy tę koncepcję z tradycją socjopsychologiczną w nauce o komunikowaniu, podkreślając, że rozwijała się ona przede wszystkim dzięki licznym eksperymentom, także tym testującym nowe platformy komunikacyjne, interfejsy, roboty i systemy sztucznej inteligencji (AI). Griffin streszcza jej główne założenia w następujących punktach:

- Media = realne życie.
- Ludzie traktują nowoczesne media elektroniczne jak ludzkie istoty, a ich reakcje wobec mediów odzwierciedlają zasady właściwe komunikacji interpersonalnej – i dlatego można przewidywać postawy ludzi wobec mediów.
- Reakcje ludzi wobec mediów są nieświadome, automatyczne; i wynikają one z opóźnienia w przystosowaniu naszych zmysłów do zmian środowiska medialnego (por. Griffin 2003, s. 548–549).

Opóźnienie, o którym mowa, oznacza niewystarczające tempo ewolucji człowieka jako gatunku względem tempa rozwoju środków komunikowania. Powoduje ono, że

nasze zmysły (układ nerwowy) nie przystosowują się odpowiednio zmieniających się szybko mediów, a to właśnie prowadzi do nieświadomych, automatycznych reakcji. W konsekwencji ludzie często nie potrafią odróżnić niektórych mediów – a właściwie ekranów, interfejsów, robotów i systemów IT – od podmiotów ludzkich (por. Reeves & Nass, s. 24–26).

Twórcy teorii (z)równania mediów prowadzili w Instytucie Komunikacji Uniwersytetu Stanford program badawczy zatytułowany „Reakcje społeczne na technologie komunikacyjne”. Ich podejście dobrze ilustruje procedura eksperymentalna stosowana przez Reevesa i Nassa: badacze zastępowali wyraz „człowiek” słowem „media” w dowolnym potwierdzonym empirycznie twierdzeniu z zakresu komunikacji interpersonalnej, a następnie odtwarzali tak zmodyfikowane twierdzenie w warunkach kontrolowanego eksperymentu – co stanowiło sposób testowania założeń teorii w praktyce (Griffin, 2003). W rezultacie wykazywali, że np. komputery traktowane są przez użytkowników tak jak ludzie: gdy chwalą partnerów komunikacyjnych, ci postrzegają je jako uprzejme i pomocne, natomiast gdy krytykują – uczestnicy eksperymentów reagują negatywnie, tak jak na krytykę ze strony innych osób.

**Teoria (z)równania mediów głosi, że ludzie
reagują na media, technologie medialne oraz
przekazywane przez nie obrazy tak, jak reagują na
rzeczywistych ludzi i miejsca.**

Reeves i Nass wyznaczyli kilka wymiarów komunikowania interpersonalnego, które posłużyły do testowania hipotezy, iż ludzie traktują media w sposób analogiczny do traktowania osób. Były to: 1. dystans interpersonalny, 2. podobieństwo i atrakcyjność oraz 3. wiarygodność źródła. Poniżej krótko omówiono wyniki badań przeprowadzonych w obrębie tych wymiarów.

1. Dystans interpersonalny. Koncepcja równania mediów sugeruje, że obrazy medialne, które widzom wydają się być blisko, wywołują u nich bardziej intensywne reakcje, niż obrazy medialne, które wydają się być dalej. Hipoteza, choć wydaje się nieprawdopodobna, została eksperymentalnie potwierdzona w badaniach Reevesa.
2. Podobieństwo i atrakcyjność. Dobrze potwierdzoną zasadą badań relacyjnych jest to, że podobieństwo zwiększa atrakcyjność. W eksperymentach Reevesa i Nassa wykazano, że użytkownicy mogą przypisywać komputerom „osobowość”. Jeśli równanie mediów jest prawdziwe, jednostki powinny bardziej lubić komputer o „osobowości” podobnej do ich własnej względem takiego,

- który uznają za odmienny. Eksperyment przeprowadzony ze studentami Uniwersytetu Stanford potwierdził tę prognozę.
3. Wiarygodność źródła. Komunikacja interpersonalna jest uwarunkowana rolami i reputacją, jakie uczestnicy wnoszą do relacji. Koncepcja zrównania mediów sugeruje, że odbiorcy mogą przypisywać określone role lub poziom ekspertyzy również elektronicznym komunikatorom. Eksperymenty przeprowadzone przez badaczy wykazały, że ludzie odmiennie reagują na programy telewizyjne oznaczone etykietami „ogólnotematyczny” i „specjalistyczny”, oraz że zwykle postrzegają sam komputer jako źródło komunikatu – i reagują na niego bardziej pozytywnie, niż na odległe, abstrakcyjne źródła, takie jak programiści (por. Nass & Brave, 2005; Nass & Moon, 2000; Mantovani, 1995; Reeves, Thorson, Rothschild, McDonald, Goldstein & Hirsch, 1985).

Tak więc hipoteza o reagowaniu na media tak jak na osoby była wielokrotnie potwierdzona empirycznie w licznych eksperymentach, a ich wyniki publikowane w pracach naukowych (Griffin, 2003). Jednakże Griffin, omawiając tę koncepcję, zwrócił uwagę na jej nieufne przyjęcie w świecie naukowym: wielu naukowcom nie podobało się stwierdzenie, że ludzie tak łatwo ulegają wpływowi mediów. Aby wyjaśnić ów niepokój, który wywołała teoria zrównania mediów, badacz ten przywołał koncepcję zwaną „efektem drugiej osoby” (czy „efektem osoby trzeciej”). Zgodnie z nią ludzie przypisują podatność na oddziaływanie mediów przede wszystkim „innym”, jednocześnie zaprzeczając własnej podatności. Jak pisał Davidson:

(...) Ludzie mają skłonność do przeceniania wpływu komunikowania masowego na postawy i zachowania innych. (...) jakkolwiek efekt osiągany przez komunikowanie może być spowodowany nie tylko reakcją rzekomego audytorium, co raczej zachowaniem tych, którzy przewidywać lub myślą, że dostrzegają pewne reakcje ze strony innych. (Davidson 1983, s. 3).

Wedle „efektu osoby trzeciej” ludzie są przekonani o dużej sile oddziaływania mass mediów, jednak nie dopuszczają myśli, że ich własne postawy i opinie mogłyby być wynikiem medialnego oddziaływania, ponieważ zagrażałoby to ich poczuciu własnej wartości i pozostawałoby w sprzeczności z przekonaniem o sprawowaniu kontroli nad własnym światem wewnętrznym. Mrozowski (2001) wyjaśnia, że w ramach tego efektu ludzie konstruują mentalną granicę między tymi, którzy są – w ich przekonaniu – odporni na wpływ mediów („ja”, „my”), a tymi, którzy są na ten wpływ podatni („oni”, „wy”). Granica ta nie jest stała: jednostka przesuwają ją tak, aby zawsze lokować siebie i osoby jej podobne po stronie „odpornych”, a innych – po stronie „podatnych”. W tym sensie tworzy się kontinuum między kategoriami ty/ny a oni/wy.

Wyniki badań nad równaniem mediów mają również bezpośrednie zastosowanie praktyczne – i w rzeczywistości były wykorzystywane – w tak różnych dziedzinach,

jak projektowanie oprogramowania i sprzętu komputerowego, kampanie polityczne, reklama oraz produkcja filmowa. W obszarze e-commerce badania koncentrują się m.in. na interfejsach głosowych oraz interakcjach człowiek-robot. Moon z Harvard Business School odkrył, że dostosowywanie stylu komunikatów generowanych przez komputer do cech osobowości użytkownika może zwiększyć społeczny wpływ komputerów na użytkowników (Moon, 2002).

Testowanie hipotez związanych z teorią zrównania mediów przez długi czas nie doprowadziło do sfalsyfikowania żadnych z jej kluczowych twierdzeń, co – zdaniem Griffina – można uznać za indukcyjne potwierdzenie jej trafności (Griffin, 2003). W ostatnich latach pojawiły się jednak eksperymenty, które podważają część wcześniejszych ustaleń wynikających z tej koncepcji (por. Littlejohn & Foss, 2009).

Podobieństwa i różnice między teoriami – ekologii mediów i zrównania mediów

Zacznijmy od różnic między oboma koncepcjami. Po pierwsze, ich status akademicki jest wyraźnie nierówny. Jak już wspomniano, ekologia mediów cieszy się w badaniach nad komunikowaniem znacznie większą popularnością, niż koncepcja zrównania mediów. Jej początki sięgają lat 1950., podczas gdy teoria (z)równania mediów pojawiła się dopiero w latach 1990. (por. Rosenthal, 1978). Ekologia mediów jest więc – w przeciwieństwie do zrównania mediów – podejściem rozwijanym co najmniej przez trzy, jeśli nie cztery pokolenia badaczy (por. Mersch, 2006, s. 93; Płonkowski, 2011). Jest to również podejście bardziej zinstytucjonalizowane: posiada własne towarzystwo naukowe – Media Ecology Association – które organizuje regularne konferencje i zjazdy, utrzymuje rozbudowaną stronę internetową i prowadzi oficjalne konta w mediach społecznościowych (Media Ecology Association, 2025). Ponadto wśród reprezentantów ekologii mediów mamy przynajmniej jednego „naukowego celebrytę” – Marshalla McLuhana, a także wiele innych „medialnych postaci”, wielokrotnie występujących (zwłaszcza w przeszłości) w telewizji czy innych mediach, jak Neil Postman, Derrick de Kerchove, czy Paul Levinson (wskażując tylko reprezentantów „starszych pokoleń”). Zjawisko to nie ma odpowiednika wśród badaczy posługujących się koncepcją zrównania mediów.

Inna różnica dotyczy poziomu analizy. W odróżnieniu od ekologii mediów, która zajmuje się relacją między mediami a kulturą w skali makro, koncepcja zrównania mediów operuje w skali mikro (por. Littlejohn, Foss, 2009), analizując sposoby postrzegania przez ludzi różnorodnych mediów w perspektywie komunikowania interpersonalnego. Ekologia mediów bada systemowe, cywilizacyjne konsekwencje technologii komunikacyjnych, natomiast teoria zrównania mediów – automatyczne, nieświadome reakcje jednostek w sytuacji interakcji z mediami.

Po trzecie, różnice dotyczą stosowanych metodologii. Ekologia mediów, mimo – zdaniem autora – trudności w opisanu procedury badawczej, w praktyce opiera się

na metodach jakościowych, takich jak studium przypadku, analiza zawartości czy badania historyczne. Rzadko – i najczęściej z niepowodzeniem – wkracza w dziedzinę badań doświadczalnych (Laskowska, Marcyński, 2019; Finkelstein, 1968). Natomiast koncepcja zrównania mediów wyrosła z metaanalizy wcześniejszych badań empirycznych (por. Rosenthal, 1978) i rozwinęła się jako ich kontynuacja. Jak wspomniano, były to m.in. eksperymenty dotyczące testowania nowych platform komunikacyjnych, interfejsów i robotów (por. Littlejohn, Foss, 2009; Stein, Cimander & Appel, 2022).

W odróżnieniu od ekologii mediów, która zajmuje się relacją między mediami a kulturą w skali makro, koncepcja zrównania mediów operuje w skali mikro, analizując sposoby postrzegania przez ludzi różnorodnych mediów w perspektywie komunikowania interpersonalnego.

Kolejna różnica dotyczy sposobu rozumienia relacji między człowiekiem a mediami: ekologia mediów ujmuje media jako środowisko symboliczne i aparat organizujący doświadczenie, podczas gdy teoria zrównania mediów koncentruje się na psychologicznych i społecznych reakcjach jednostki na konkretne interfejsy i przekazy. Takie ujęcie ekologii mediów – akcentujące mediowe „środowisko” i jego kulturowe konsekwencje – podkreślane było często w analizach zestawiających szkołę z Toronto ze szkołą frankfurcką. W literaturze przedmiotu ważne miejsce zajmują bowiem prace ukazujące związki obu tych tradycji (m.in. J. Stamp, op. cit.). Warto przypomnieć, że to Walter Benjamin zauważył, iż kinowy widz wczuwa się nie w aktora (jak w teatrze), lecz w techniczną aparaturę – przede wszystkim w kamerę. Ponadto, zdaniem Benjamina, media miały stawać się tak oczywistym elementem jego otoczenia, że widz nie mógł sobie wyobrazić świata bez nich. Poglądy takie przypisać można nie tylko McLuhanowi, ale także jego następcom reprezentującym ekologię mediów. Takiej perspektywy nie odnajdujemy natomiast w koncepcji zrównania mediów, która – świadomie lub nie – abstrahuje od mediów jako środowiska symbolicznego oraz od niektórych ludzkich reakcji na media, wynikających z procesów socjalizacji (por. Reeves, Nass, 2002).

Teraz przyjrzyjmy się podobieństwom koncepcji ekologii mediów i zrównania mediów. Jak wspomniano, po raz pierwszy zwrócił na nie uwagę Em Griffin. Zauważył on mianowicie, że zarówno koncepcję zrównania mediów Reevesa i Nassa, jak i teorię McLuhana, opierają się na idei mediów jako narzędzi tworzonych

i używanych przez człowieka. W tym duchu przypomniawszy, że McLuhan rozszerzył swoje wcześniejsze twierdzenie „my kształtujemy media” o dopowiedzenie: „nie tylko my kształtujemy media (nasze narzędzia), ale media kształtują nas” (McLuhan, 1975, s. 74–78; por. Griffin, 2003, s. 342).

McLuhan wprawdzie nie opisywał ludzkich reakcji na media w kategoriach takich samych, jak Reeves i Nass, ale konsekwentnie podkreślał zjawisko interioryzacji mediów przez posługujących się nimi ludzi

Wydaje się, że na podstawie tego cytatu Griffin interpretuje McLuhana w sposób, który sprowadza media do narzędzi. Tymczasem McLuhan rozumiał media przede wszystkim jako środki komunikowania i nieczęsto określał je mianem „narzędzi” (*tools*). Było wręcz odwrotnie: w książce *Zrozumieć media* badacz ten określał narzędzia mianem mediów. W drugiej części tej pracy, omawiając poszczególne media, McLuhan poświęcił niektóre rozdziały środkom przenoszenia informacji, a inne – środkom „przenoszenia” (transportu) towarów i ludzi, takim jak rower, samochód, samolot czy drogi; wszystkie te elementy włączał do zbioru mediów, rozumianych jako „przedłużenia człowieka” (*extension of man*). Do tej kategorii zaliczał także ubrania, mieszkania, broń, koło czy automatyzację. „Przedłużeniem człowieka” są więc u McLuhana nie tylko media, lecz szerzej – wszelkie narzędzia rozszerzające możliwości gatunku *Homo sapiens*. Niektóre media mogą być więc postrzegane jako narzędzia (por. McLuhan, 2004); nie oznacza to jednak, że media są wyłącznie narzędziami, które – jak zdaje się sugerować Griffin – można w dowolnym momencie odstawić bez jakichkolwiek konsekwencji dla reakcji społecznych (2003, s. 408).

Zdaniem autora jest jednak inaczej: McLuhan wprawdzie nie opisywał ludzkich reakcji na media w kategoriach takich samych, jak Reeves i Nass, ale konsekwentnie podkreślał zjawisko interioryzacji mediów przez posługujących się nimi ludzi. Opisując wpływ telewizji, McLuhan zauważał:

(...) zwykle zatem młody widz nabiera nawyku głębokiego zaangażowania się, co alienuje go z istniejącego układu przestrzennego i zorganizowanej wiedzy, czy to w domu, czy w szkole (...). (McLuhan, 2001, s. 491).

Skutkiem kontaktu z mediami miało być według McLuhana przenikanie natury medium niemalże do istoty człowieka. Teoretyk ten twierdził, że „nasze zmysły, których przedłużeniem są wszystkie media, są również «stałym obciążeniem» naszej

energii życiowej” oraz że „kształtują one naszą świadomość i doświadczenie każdego z nas”; dalej cytował Carla G. Junga, który przekonywał, że starożytny Rzymianin, otoczony niewolnikami, przesiąkał ich duchowością i psychiką. Przykład ten miał być dowodem na to, iż media, którymi posługują się ludzie, interioryzują się w psychice ich użytkowników (McLuhan, 2001, s. 226).

Reeves i Nass (2000) udowodnili drogą eksperymentalną, że media traktowane są przez odbiorców jak inni ludzie, i że imitują rzeczywistość w takim stopniu, w jakim przypominają swoimi właściwościami realne obiekty. Twierdzenia te można porównać z wczesnymi określeniami mediów przez McLuhana jako „przedłużenie człowieka” i „translacji”, z wprowadzonym przezeń ich podziałem na „zimne” i „gorące” oraz z kluczową dla ekologii mediów koncepcją orientacji (inklinacji) mediów (por. Lit-lejohn, Foss, 2009).

Jeśli chodzi o mcluhanowską koncepcję mediów zimnych i gorących, to zauważmy, że wskazuje ona, iż sposób ich oddziaływania zależy od stopnia precyzji odtwarzania przez nie rzeczywistości. Media o większej precyzji i wyrazistości, czyli gorące (*hot*), miałyby narzucać sposób interpretacji przekazu z większą siłą, niż media zimne (*cool*). Podobny mechanizm można odnaleźć w koncepcji zrównania mediów: komunikacja poprzez media o większych rozmiarach ekranów i bardziej rozbudowanych interfejsach tym bardziej przypomina ludzkie komunikowanie interpersonalne, ponieważ w takich mediach przedstawiane osoby i obiekty mają skalę zbliżoną do naturalnej – a taki przekaz sprawia, że oddziałują one silniej niż pozostałe. Z kolei aforyzm „przekazniki są przedłużeniem człowieka” w sposób niedosłowny może być przyrównany do idei równania mediów wyrażonej w tezie: „media = realne życie”. Jest to związane z tym, że w eksperymentach opartych na koncepcji zrównania mediów testowani odbiorcy reagowali często na media, tak jakby były one ludźmi lub komunikatami w komunikowaniu interpersonalnym (por. Płonkowski, 2011, Reeves, Nass, 2000).

Zauważona przez Reevesa i Nassa skłonność odbiorców do traktowania mediów w sposób zbliżony do reakcji interpersonalnych dobrze koresponduje z tymi ujęciami tradycji ekologii mediów, które podkreślają, że różne środki przekazu posiadają właściwości ukierunkowujące sposób ich odbioru. W polskiej literaturze przedmiotu (Loska 2001, Goban-Klas, 1996, Mrozowski, 2001)) zjawisko to określane jest terminami takimi jak *bias* czy orientacja, niekiedy uzupełnionymi pojęciem „nastawienia” mediów; tymczasem – zdaniem autora – charakter tej zależności najtrafniej oddaje słowo „inklinacja”.

W tym miejscu warto przyjrzeć się bliżej samej koncepcji inklinacji, która stanowi kluczowy element ekologicznego ujęcia mediów. Zgodnie z tym podejściem każdy środek przekazu w mniejszym lub większym stopniu wypracowuje swój własny „język” (kod, *genre* lub format), co przekłada się na charakterystyczny sposób przedstawiania rzeczywistości i oddziaływania na odbiorców. Z tego względu dwóch

wybitnych kanadyjskich medioznawców, Harold Innis (1951) i Marshall McLuhan (1975b), wskazywało, że każde medium posiada swoją inklinację (*bias*), czyli skłonność do ukierunkowywania percepcji i interpretacji przekazu. Inklinacja taka może mieć charakter czasowy (*time-binding*) lub przestrzenny (*space-binding*). Media o inklinacji czasowej, takie jak rękopis i mowa, mają ograniczone możliwości rozpowszechnienia (dystrybucji), dlatego – jak zauważa Carey (1992, s. 34) – faworyzowały stosunkowo małe społeczności, spekulację metafizyczną i władzę tradycyjną (Carey, 1992, s. 34). Natomiast media o inklinacji przestrzennej, jak druk i media elektroniczne, nastawione są na kontrolę i ekspansję, przez co sprzyjały ustanowieniu komercjalizmu, imperiów, a w ostateczności technokracji (Carey, 1992, s. 34). Według Carreya historia współczesnego zachodniego świata zaczęła się od organizacji czasowej, a skończyła organizacją przestrzenną (Carey, 1992, s. 160).

Przedmiotem porównania może być również kwestia zależności między sposobem kształtowania przekazu a sposobem jego odbioru – obecna, choć ujmowana odmiennie, zarówno w eksperymentach Reevesa i Nassa, jak i w wybranych teoriach ekologii mediów. Jednym z wielu zagadnień testowanych przez twórców teorii zrównania mediów było więc uzależnienie sposobu odbierania mediów od technicznych aspektów konstruowania przekazu, między innymi od rodzaju zastosowanych technik montażowych. Reeves i Nass zwracali uwagę, iż techniki montażu filmowego odzwierciedlają ewolucyjnie ukształtowane sposoby reagowania na sygnały wizualne. Odpierali przy tym zarzut, że techniki montażu, takie jak tzw. ściemnianie (zwane też zaciemnianiem), są jedynie efektem mody – argumentując, że są one skutkiem ewolucji mediów zmierzającej do ich udoskonalania. Tendencja ta miała być efektem wykorzystywania przez artystów technik w coraz większym stopniu odpowiadających sposobom percepcji rzeczywistości ukształtowanym w toku ludzkiej ewolucji (Reeves, Nass, 2000, s. 269–284).

W tym miejscu warto przywołać koncepcję „antropotroficznej ewolucji mediów” reprezentanta ekologii mediów Paula Levinsona. Zgodnie z nią media zmieniają się w taki sposób, iż w coraz większym stopniu odpowiadają ludzkim potrzebom (Levinson, 1999, s. s. 30–44). W modelu Levinsona zmiany technologii wynikają nie tyle z autonomicznego rozwoju technicznego, ile z rywalizacji między mediami, które zmieniają się dlatego, że media konkurencyjne (nowopowstające lub ulepszające się) potrafią skuteczniej zaspokajać potrzeby odbiorców. Istotą zmian byłaby zatem ewolucja, dzięki której wcześniej istniejące media zyskiwałyby nowe właściwości (najczęściej związane z technologicznymi zmianami wewnątrz starej technologii lub z rozszerzeniem jej działania), dające im istotną przewagę w dziedzinie zaspokajania ludzkich potrzeb nad mediami już funkcjonującymi.

W rzeczy samej Levinson nie twierdzi, że owe zmiany miałyby prowadzić do tego, by nowsze media bardziej doskonale imitowały rzeczywistość. Wydaje się jednak, że koncepcja ta takiej możliwości nie wyklucza. Levinson twierdzi bowiem,

że radio i telewizja powodują – w przeciwieństwie do prasy – „coraz głębsze zanurzenie w rzeczywistości” (Levinson, 1999). Można to uznać za pośrednie przyznanie, iż obcowanie z nowszymi mediami bardziej przypomina doświadczenie świata realnego niż a to miejsce w przypadku mediów starszych – co pozostaje w zgodzie z tezami teorii zrównania mediów.

Co więcej, podobnie jak przedstawiciele koncepcji zrównania mediów Reeves i Nass (2000), również Levinson (1999) wskazuje na przykład techniki montażowej, podkreślając, że potrafi ona wywołać autentyczne ludzkie emocje (Levinson, 1999). Poprzez to wskazuje, iż proces ewolucji mediów może prowadzić od tworzenia takich środków przekazu, które w większym stopniu będą odtwarzać rzeczywistość. Badacz ten stwierdza też wprost, iż, „media ewoluują w ten sposób, że nowe ich postacie w coraz większym stopniu odtwarzają naturalne sposoby komunikowania się między ludźmi” (Levinson, 1999, s. 160). Autor ten przywołał w tym kontekście słynny eksperyment Lwa Kuleszowa, który zmontował ujęcie tej samej twarzy aktora z trzema różnym ujęciami przedstawiającymi kolejno: talerz dymiącej zupy, martwą dziewczynkę w trumnie i leżącą na sofie kobietę. Te trzy kombinacje montażowe, pokazane trzem widzom o równej liczebności, wywołały u odbiorców różne emocje i odmienne interpretacje wyrazu twarzy aktora – głodu, grozy i miłości ojcowskiej – w zależności od tego, co „sugerował” montaż (Mast, 1971, s. 191, jak cyt. w: Levinson, 1999, s. 153).

Nad wpływem techniki przetwarzania informacji na postrzeganie rzeczywistości zastanawiali się też David Altheide i Robert Snow (1991, 1979), twórcy koncepcji formatów i logiki mediów, których rozważania można zaliczyć do nurtu ekologii mediów. Badacze ci zwracali przy tym uwagę, że montaż, oświetlenie i tło dźwiękowe zmieniają sposób odbioru treści nie tylko rozrywkowych, ale również informacyjnych i publicystycznych (Altheide & Snow, 1991; 1979). Większość poruszanych w artykule zagadnień obejmuje tab. 1.

Wnioski

Zdaniem autora teorii zrównania mediów można postrzegać jako koncepcję, która – choć pod wieloma względami odległa – dzieli niektóre aspekty szerszego pola ekologii mediów, przy czym skupia się ona na konkretnych sposobach, w jakie ludzie traktują media jako aktorów społecznych. Obie koncepcje podkreślają potężny wpływ, jaki media mogą mieć na ludzkie zachowanie i percepcję. Podczas gdy ekologia mediów przyjmuje szerszą perspektywę wpływu mediów na kulturę i cywilizację, teoria zrównania mediów zapewnia bardziej specyficzną perspektywę, pozwalającą zrozumieć, w jaki sposób ludzie wchodzą w interakcje z interfejsami mediów na poziomie społecznym i psychologicznym. Różnica poziomów analizy – makrostrukturalny w ekologii mediów i mikrospołeczny w teorii zrównania mediów – nie wyklucza jednak ich komplementarności, lecz wskazuje kierunek potencjalnego

Tab. 1. Ekologia mediów i koncepcja zrównania mediów – porównanie wybranych aspektów

Aspekt	Ekologia mediów	Koncepcja zrównania mediów
Początek	1962 (jako szkoła z Toronto) 1968	1996
Stopień zinstytucjonalizowania	Własne towarzystwo naukowe, czasopismo, konferencje	Wspólne uczestnictwo w projektach badawczych
Przedmiot zainteresowania	Media jako środowisko kulturowe; istota mediów jako narzędzia poznania (epistemologia); ewolucja mediów w różnych epokach i ich wpływ na społeczeństwo	Sposób reagowania pojedynczych ludzi na media elektroniczne, roboty, SI
Poziom analizy	Makro – komunikowanie ogólnospołeczne	Mikro – komunikowanie interpersonalne (jako komunikowanie z maszyną/urządzeniem technicznym)
Stosunek do paradygmatu pozytywistycznego w nauce	Niezgodna z paradygmatem pozytywistycznym	Zgodna z paradygmatem pozytywistycznym
Metodologia	Badania historyczne, studium przypadków, studium przypadków krytycznych, analiza treści	Metaanaliza, badania eksperymentalne
Bliskość innym niż medioznawstwo dziedzinom nauki	Antropologia, historia, literaturoznawstwo	Psychologia
Człowiek a media	Media są interiorizowane przez ludzi	Media są traktowane przez ludzi jak partner w komunikowaniu niewerbalnym
Wykorzystanie praktyczne	Doradztwo polityczne, biznesowe, edukacja medialna	Pomoc w opracowywaniu oprogramowania, interfejsów, sprzętu elektronicznego obsługiwanego przez ludzi, IT i robotów
Podobieństwo (I)	Media zimne i gorące (ich sposób oddziaływania zależy od wysokiej precyzji przekazów)	Oddziaływanie zależne od wielkości ekranów i wysokiej definicji przekazów
Podobieństwo (II)	Antropotroficzna ewolucja mediów	Przystosowanie mediów (świadome i nie) do wymagań komunikowania interpersonalnego
Możliwość wzajemnego wykorzystania	Testowanie twierdzeń o oddziaływaniu mediów	Możliwość inspiracji teoretycznej

Źródło: opracowanie własne (por. Reeves & Nass, 2000; Griffin 2003). Pomysł zestawienia w formie tabeli porównywanych w artykule cech koncepcji ekologii mediów i koncepcji (z)równania mediów zawdzięcam jednemu z recenzentów niniejszego artykułu.

dialogu. Analiza przeprowadzona w niniejszym artykule sugeruje, że aparatura empiryczna teorii równania mediów może stanowić punkt wyjścia do empirycznego weryfikowania niektórych ogólnych założeń ekologii mediów – zwłaszcza że tym ostatnim brakuje wyraźnego zakorzenienia w badaniach eksperymentalnych. Skoro ekologia mediów bywa używana w badaniach jedynie w postaci ram analitycznych lub badawczych (*analytical framework*), to koncepcja zrównania mediów – ze swoim praktycznym, eksperymentalnym podejściem – mogłaby stać się dla niej swoistym poligonem ba dawczym. Z drugiej strony warto byłoby też zastanowić się, czy

możliwe byłoby uwzględnienie w paradygmatach ekologii mediów niektórych wniosków wynikających z badań prowadzonych w kręgu koncepcji zrównania mediów.

Analiza przeprowadzona w niniejszym artykule sugeruje, że aparatura empiryczna teorii zrównania mediów może stanowić punkt wyjścia do empirycznego weryfikowania niektórych ogólnych założeń ekologii mediów – zwłaszcza że tym ostatnim brakuje wyraźnego zakorzenienia w badaniach eksperymentalnych.

Jak dotąd literatura nie wskazuje jednak, aby próby takiego dialogu teoretycznego były podejmowane. Biorąc pod uwagę upływ czasu od powstania koncepcji zrównania mediów (około 25 lat), można powiedzieć, że podejścia te od początku funkcjonują równolegle, bez wyraźnych punktów skrzyżowania metodologicznego. Być może jednak takie skrzyżowanie mogłoby przynieść nauce dobre owoce. Na przykład testowanie twierdzeń ekologii mediów pozwoliłoby je zrewitalizować i wykazać ich falsyfikowalność (por. Milberry & Anderson, 2009; *Media Ecology*, 2025, Hajduk, 1991–1992). Według teorii falsyfikacji Karla Poppera postęp naukowy polega bowiem na odrzucaniu fałszywych teorii i zastępowaniu ich teoriami, które są bardziej odporne na falsyfikację. Kluczowe uwarunkowania tego procesu to: stawianie odważnych hipotez, próby ich obalenia (falsyfikacji) oraz poszukiwanie coraz to lepszych teorii (por. Hajduk, 1991–1992).

Bibliografia

- Altheide, D. (1977). *Creating Reality: How TV News Distorts Events*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Altheide, D. (1985). *Media Power*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Altheide, D. (1995). *An Ecology of Communication: Cultural Formats of Control*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Altheide, D., & Snow, R.P. (1979). *Media Logic*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Altheide, D., & Snow, R.P. (1991). *Media Worlds in the Postjournalism Era*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Bobryk, J. (2001). *Spadkobiercy Teuta. Ludzie i media*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Davidson, T. (1983). The third person effect in communication. *Public Opinion Quarterly*.
- de Kerckhove, D. (1996). *Powłoka kultury. Odkrywanie nowej elektronicznej rzeczywistości*. Warszawa: Mikom.
- de Kerckhove, D. (2001). *Inteligencja otwarta*. Warszawa: Mikom.
- Drożdż, M. (2006). Etyczna demitologizacja mediów. *Tarnowskie Studia Teologiczne*, 25(1), 83–99.
- Drożdż, M. (2021). Media to ludzie. W M. Drożdż (red.), *Ludzie mediów – media to ludzie*. Tarnów: Biblos.
- Eisenstein, E.L. (2004). *Rewolucja Gutenberga*. Warszawa: Prószyński i S-ka.

- Ellul, J. (1990a). The autonomy of technology. W L.A. Hickman (red.), *Technology as Human Affair*. New York: McGraw-Hill.
- Ellul, J. (1990b). The present and the future. W L.A. Hickman (red.), *Technology as Human Affair*. New York: McGraw-Hill.
- Finkelstein, S. (1968). *Sense and Nonsense of McLuhan*. New York: International Publishers.
- Frydrychowicz, S. (2021). *Wymiary komunikacji. Klucz dostępu do efektywnej komunikacji interpersonalnej*. Kraków: Wydawnictwo Ignatianum.
- Gencarelli, T. (2006). The missing years: Neil Postman and *The New English Book Series*. *Explorations in Media Ecology*, 5(1), 45–59. https://doi.org/10.1386/eme.5.1.45_1
- Godlewski, G. (2003). Wstęp. W G. Godlewski (red.), A. Mencwel, & R. Sulima (oprac.), *Antropologia słowa*. Warszawa: WUW.
- Godlewski, G. (2008). *Słowo – pismo – sztuka słowa*. Warszawa: WUW.
- Goody, J., & Watt, I. (1963). The consequences of literacy. *Comparative Studies in Society and History*, 5(3), 304–345.
- Griffin, E. (2003). *Podstawy komunikacji społecznej* (tłum. O. i W. Kubińscy). Gdańsk: GWP.
- Hajduk, Z. (1991–1992). Uwarunkowania postępu poznawczego w teoriach rozwoju nauki. *Roczniki Filozoficzne*, 39–40(3).
- Havelock, E. (2006). *Muza uczy się pisać*. Warszawa: WUW.
- Innis, H. (1950). *Empire and Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Innis, H. (1951). *The Bias of Communication*. Toronto: Toronto University Press.
- Jakubowicz, K. (2011). *Nowa ekologia mediów*. Warszawa: Poltext.
- Laskowska, M., & Marcyński, K. (2019). Media ecology – (un)necessary research perspective in communication and media studies. *Mediatization Studies*, 3, 53–68. <https://doi.org/10.17951/ms.2019.3.53-68>
- Lee, K.M., Park, N., & Song, H. (2005). Can a robot be perceived as a developing creature? *Human Communication Research*, 31, 538–563.
- Levinson, P. (1999a). *Digital McLuhan*. New York: Routledge.
- Levinson, P. (1999b). *Miękkie ostrze*. Warszawa: Muza.
- Littlejohn, S.W., & Foss, K.A. (red.). (2009). *Encyclopedia of Communication Theory* (Vols. 1–2). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lord, E.B. (2006). *Pieśniarz i jego opowieść*. Warszawa: WUW.
- Loska, K. (2011). *Dziedzictwo McLuhana*. Kraków: Rabid.
- Łęski, Z. (2017). Nowe media w społeczeństwie informacyjnym z perspektywy analizy transakcyjnej. *Edukacyjna Analiza Transakcyjna*, 6, 119–125.
- Maj, A., & Derda-Nowakowski, M. (red.) (2009). *Kody McLuhana*. Katowice: ExMachina.
- Mantovani, C. (1995). Virtual reality as a communication environment. *Human Relations*, 48, 669–683.
- Mast, G. (1971). *Short History of the Movies*. New York: Pegasus.
- McLuhan, M. (1974). Środki komunikowania – przedłużenie człowieka. W A. Siciński (red.), *Technika a społeczeństwo* (t. 1, ss. 73–138). Warszawa: PIW.
- McLuhan, M. (1975). *Galaktyka Gutenberga*. W K. Jakubowicz (tłum.), *Wybór pism*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- McLuhan, M. (2001). *Wybór tekstów*. Warszawa: Zysk i S-ka.
- McLuhan, M. (2004). *Zrozumieć media*. Warszawa: WNT.
- McLuhan, M., & Fiore, Q. (1967). *The Medium Is the Massage*. New York: Bantam.
- Mersch, D. (2010). *Teorie mediów*. Warszawa: Sic!
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place*. New York: Oxford University Press.
- Milberry, K., & Anderson, S. (2009). Open sourcing our way to an online commons. *Journal of Communication Inquiry*, 33(4), 393–412. <https://doi.org/10.1177/0196859909340349>
- Moon, Y. (2002). Personalization and personality. *Journal of Consumer Psychology*, 12, 313–326.
- Mrozowski, M. (2001). *Media masowe*. Warszawa: ASPRA-JR.

- Nass, C., & Brave, S. (2005). *Wired for Speech*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nass, C., & Moon, Y. (2000). Machines and mindlessness: Social responses to computers. *Journal of Social Issues*, 56, 81–103. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00153>
- Nystrom, C. (1973). *Towards a Science of Media Ecology*. (Doctoral dissertation). New York University.
- Ong, W. (1992). *Oralność i piśmienność*. Lublin: KUL.
- Płonkowski, T. (2007). Determinizm technologiczny – drugie pokolenie. W M. Sokołowski (red.), *Definiowanie McLuhana*. Olsztyn: UWM.
- Płonkowski, T. (2010). Kultura i media w świetle medialnego relatywizmu. W M. Niezgoda i in. (red.), *Com.unikowanie w zmieniającym się społeczeństwie*. Kraków: Nomos.
- Płonkowski, T. (2011). Media jako epistemologia. W M. Bytniewski & M. Chałubiński (red.), *Teoretyczne podstawy socjologii wiedzy* (t. 3). Lublin: UMCS.
- Postman, N. (1970). The reform of English curriculum. In A.C. Eurich (Ed.), *High school 1980: The shape of the future in American secondary education* (p. 161). New York, NY: Pitman.
- Postman, N. (1979). *Teaching as a conserving activity* (p. 186). New York, NY: Delacorte Press.
- Postman, N. (1985). *Amusing ourselves to death: Public discourse in the age of show business*. New York, NY: Penguin.
- Postman, N. (1995). *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*. Warszawa: Muza.
- Postman, N. (2002). *Rozbawić się na śmierć*. Warszawa: PIW.
- Raś, D., Woźniak, M., & Reptak, M. (2024). McLuhan's mosaics. *Media Research Issues*, 9–24. <https://doi.org/10.4467/22996362PZ.24.002.19190>
- Reeves, B., & Nass, C. (2000). *Media i ludzie* (tłum. H. Szczerkowska). Warszawa: PIW.
- Reeves, B., Thorson, E., Rothschild, M.L., McDonald, D., Goldstein, R., & Hirsch, J. (1985). Attention to television. *International Journal of Neuroscience*, 27, 241–255.
- Rogers, E. (1986). *Communication Technology: The New Media in Society*. New York.
- Rosenthal, R. (1978). Combining results of independent studies. *Psychological Bulletin*, 85(1), 185–193. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.1.185>
- Schwartz, J. (2016). Disconnect to connect: Emotional responses to loss of technology during Hurricane Sandy. W S.Y. Tettegah & D.L. Espelage (red.), *Emotions, Technology, and Behaviors* (ss. 107–122). <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801873-6.00006-6>
- Siemieniecki, B. (2010). *Odbiór informacji a działanie w Internecie*. Kraków: UP.
- Sitkowska, K. (2012). Kulturowy wymiar ewolucji mediów w ujęciu przedstawicieli „Szkół Toronto”. *Kultura – Media – Teologia*, 11, 42–54.
- Sokołowski, M. (red.) (2003). *Definiowanie McLuhana*. Olsztyn: UWM.
- Stamps, J. (1995). *Unthinking Modernity*. Montreal: McGill–Queen's University Press.
- Stein, J.P., Cimander, P., & Appel, M. (2022). Power-posing robots. *International Journal of Social Robotics*, 14, 1413–1422. <https://doi.org/10.1007/s12369-022-00878-x>
- Strate, L. (1999). Understanding MEA. In *Medias Res*, 1(1).
- Strate, L. (2002). Media ecology as a scholarly activity. *Proceedings of the Media Ecology Association*, 3.
- Szpunar, M. (2014). Nowa ekologia mediów. *Studia Humanistyczne AGH*, 13(1), 135–148. <https://doi.org/10.7494/human.2014.13.1.135>
- Tettegah, S.Y., & Espelage, D.L. (2016). *Emotions, Technology, and Behaviors*. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801873-6.00006-6>
- Trybulec, M. (2015). *Media i poznanie*. Kraków: Universitas.
- Wolański, J. (2005). The metatheoretical problems of epistemology. *Diametros*, 6, 70–93. <https://doi.org/10.13153/diam.6.2005.165>
- Zimbardo, P., Ebbesen, E., & Maslach, C. (1977). *Influencing Attitudes and Changing Behaviour*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Źródła internetowe

Media ecology (2025, 7.05). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Media_ecology

Media Ecology Association (2025, 7.05). <https://www.media-ecology.org/>

Postman, N. (2013). What is media ecology? *Media Ecology Association*. (archived 14.09.2013).

The Medium Is the Massage (2025, 7.05). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Medium_Is_the_Massage

What is the media ecology (2023, 10.11). <https://mcluhan.org/media-ecology/>

Biogram

Tomasz Jan Płonkowski (dr) – absolwent socjologii na Uniwersytecie Warszawskim. Doktoryzował się na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW (praca dotyczyła koncepcji społecznej odpowiedzialności dziennikarzy); był zatrudniony tam jako adiunkt i wykładowca. Od 2016 r. prowadzi zajęcia w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa UKSW w zakresie medioznawstwa, od 2017 zatrudniony jako adiunkt – wykładowca. Autor jednej książki i kilkudziesięciu rozdziałów w książkach oraz w czasopismach naukowych. Najwięcej publikował na temat determinizmu medialnego i ekologii mediów, a także zajmował się tematyką skandali medialnych. Zainteresowania badawcze – kultura medialna, opinia publiczna i jej badanie.